

Jože Pirjevec, *Partizani*, Zagreb: Srednja Europa, 2023, 919 str.

Knjiga slovenskog historičara Jože Pirjevca jednostavnog naslova *Partizani* svojevrsna je sinteza koja prikazuje razvojnu liniju političke i vojne borbe komunista od 1939. godine do završetka Drugog svjetskog rata. Kao takva, predstavlja vjerovatno najopširniju sintezu o partizanima nastalu na postjugoslavenskim prostorima. Svakako da je proces pisanja ove obimne studije koja je, kako i sam Pirjevec navodi “grozničavim angažmanom ispunila posljednjih šest godina” njegovog života, zahtijevao izuzetne napore iz razloga koji se mogu iščitati iz ove studije. Jedan od njih – konsultacija obimne literature i historijskih izvora čije je doprinose autor ugradio u studiju. U tom kontekstu vrijedi napomenuti da se Pirjevec nije zadržao samo na domaćim izvorima, nego ga je njegova potraga vodila u arhive od Moskve, preko Berlina do Minhena i Londona. Upravo ova činjenica utječe na to da ova Pirjevčeva knjiga, pored stila koji je istodobno koncizan i komunikativan, a ponekad i publicistički, bude studija vrijedna pažnje. Knjiga je strukturirana u pet tematskih cjelina koje hronološki obuhvataju period od 1939. do 1945. godine. Nakon ovih poglavlja slijedi zaseban dio pod naslovom “Epilog”, kojim se zaokružuje autorovo izlaganje. Na samom kraju knjige nalaze se napomene, popis kratica, bibliografija, registar imena te kraći tekst o autoru.

U prvom dijelu knjige (1–133. str.) autor donosi hronološki pregled uglavnom političkih procesa uoči i tokom prvih godina Drugog svjetskog rata, uključujući Aprilski rat te početke komunističkog otpora, od političkog do vojnog organiziranja. Posebno je istaknut i prikaz pojedinih vojnih akcija, među kojima se izdvaja opis Igmanskog marša. Autor u “Predgovoru” naglašava kako je imao namjeru izbjeći pogreške ranijih historičara, koji su u svojim radovima nerijetko zanemarivali slovensku i makedonsku oslobodilačku borbu, fokusirajući se gotovo isključivo na Srbiju, Bosnu i

Hercegovinu, Crnu Goru i Hrvatsku. Stoga u ovom dijelu s pravom nastoji dati kraći prikaz razvoja situacije među makedonskim komunistima na početku Drugog svjetskog rata, kao i nešto detaljniji uvid u zbivanja u Sloveniji, ne zanemarujući ni događaje u Srbiji, Hrvatskoj, Dalmaciji i Crnoj Gori. Međutim, teško se oteti utisku da ovakav pristup predstavlja metodološki nedostatak. Naime, iako se autor eksplicitno ograda od selektivnih pristupa svojih prethodnika, u ovom poglavlju u potpunosti izostaje prikaz zbivanja u Bosni i Hercegovini – prostoru koji je, nesumnjivo, bio ključan za formiranje i razvoj partizanskog pokreta u prvim ratnim godinama. Posebno je upadljivo što se dio teksta posvećuje tematici *Enigme*, njemačkog stroja za šifriranje poruka, što iako važno u širem vojno-historijskom kontekstu ipak djeluje dislocirano u odnosu na osnovnu narativnu liniju poglavlja. Time prvi dio knjige, umjesto da pruži sveobuhvatnu sliku početaka otpora na prostoru cijele Jugoslavije, ostavlja dojam neravnoteže u obradi tema, pri čemu odsustvo bosanskohercegovačke dimenzije predstavlja posebno značajan propust. Autor, istina, u zasebnom poglavlju pod naslovom “Istočna Bosna” i u drugim dijelovima knjige obrađuje genezu razvoja partizanskog pokreta u Bosni i Hercegovini, no teško se oteti dojmu da se tim pristupom, uz tek usputno spominjanje ustanka u Bosni tokom ljeta 1941. godine, šalje poruka kako su politička zbivanja u ovom dijelu zemlje bila manje važna ili tek marginalna u odnosu na druge jugoslavenske prostore.

Drugi dio knjige (137–261. str.) odlikuje se znatnom kompaktnošću i jasnoćom izlaganja. Autor je na relativno ograničenom prostoru uspio znalački predstaviti genezu najvažnijih vojnih događaja u Jugoslaviji tokom 1942. godine, počevši od Bitke na Kozari pa sve do osnivanja Bihaćke republike u novembru iste godine. Posebna vrijednost ovog poglavlja ogleda se u tome što vojni aspekti nisu prikazani izolirano, već su vješto kombinirani s pregledom ključnih političkih zbivanja, poput Prvog zasjedanja AVNOJ-a, koja su oblikovala dinamiku Drugog svjetskog rata, pri čemu se naročito ističe autorovo razmatranje uloge Italijana i njihove saradnje s četničkim formacijama. Dodatno, autor se ne ustručava otvoriti jedno od najosjetljivijih pitanja perioda – zločine, navodeći i analizirajući

sve primjere iz tog razdoblja. Ipak, određena rezerviranost javlja se u vezi s autorovim prikazom događaja u Bihaću i njegovoj okolini, gdje se navodi podatak o ubistvu oko 12.000 Srba, pri čemu se autor oslanja na zapise Vladimira Dedijera. Iako je Dedijerova dokumentacija neosporno važna, valja napomenuti da je ovo pitanje broja ubijenih u Bihaću i okolini već ranije problematizirano u historiografiji, gdje su navedene brojke i interpretacije dovodene u pitanje u pogledu njihove tačnosti.¹ Stoga se može konstatirati da ovaj segment, uprkos sveukupnoj vrijednosti drugog dijela knjige, ostavlja prostor za dodatnu kritičku provjeru i upotpunjavanje izvornom građom.

Autor se u ovom poglavlju dotiče još jednog važnog pitanja, istina na ograničenom prostoru, a to je partizansko zdravstvo u Drugom svjetskom ratu. Ovaj pristup zaslužuje pohvalu, budući da je riječ o temi koja je u historiografiji često bila marginalizirana. Ipak, pojedina autorova tumačenja ostaju nejasna, posebno kada navodi da su u Sloveniji bile organizirane bolnice poput *Franje, Pavle i Vere* u kojima su ranjenici imali stalnu njegu, slično kao i u Hrvatskoj s bolnicom na Petrovoj gori, dok u zaključku tvrdi da se sanitet u Sloveniji bitno razlikovao od onog u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini, gdje su partizani, “još od turskih vremena”, nosili ranjenike i bolesnike sa sobom. Vjerovatno je autor pritom imao u vidu praksu nošenja ranjenika tokom pojedinih bitaka, poput one na Neretvi, što svakako ima uporište. Međutim, treba naglasiti da su i u Bosni postojale partizanske bolnice, i to u značajnom obimu, primjerice – na području planine

¹ Tvrdnja Vladimira Dedijera kasnije je dodatno osnažena jednim izvještajem Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača od 7. augusta 1946. godine. Arhiv Jugoslavije, fond: 110–Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, inv. br. 56.127, “Zapisnik sastavljen 7. augusta 1946. godine u Bihaću”, 12; O pitanju diskutabilnosti broja ubijenih pogledati, više u: Max Bergholz, «Šutnja u kamenu: Memorijalizacija nasilja u zajednicama u zemlji bratstva i jedinstva», u: *Prilozi*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2024, br. 53, 302–303; Max, Bergholz, *Mass Killing in Bosnian Community during World War Two and the Postwar Culture of Silence*, (odbranjena doktorska disertacija), Toronto: University of Toronto, 2010, 77; Dino Dupanović, *Bihaćka krajina 1941–1942. – u kulturi sjećanja*, (odbranjena doktorska disertacija – neobjavljeno), Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2025, 355–375.

Grmeč u Bosanskoj Krajini bio je razvijen čitav kompleks sa desetinama partizanskih bolnica u kojima su ranjenici imali stalnu liječničku skrb. Autor tu činjenicu ne navodi u ovom poglavlju, već je tek kasnije spominje u trećem dijelu knjige u okviru podnaslova “Grmeč”. Stoga smatram da je već u ovom poglavlju trebalo naglasiti kako je praksa stalnih bolnica, u onoj mjeri u kojoj su to ratne okolnosti dozvoljavale, bila prisutna i u Bosni, a ne isključivo u Sloveniji i Hrvatskoj.

Treći dio knjige (265–431. str.) donosi izrazito dinamičan i pregledno strukturiran prikaz najvažnijih vojnih operacija partizanskog pokreta, započinjući sa osujećivanjem operacije *Weiss*, čiji je krajnji cilj bio uništenje tzv. Titove države. Na tom tragu autor detaljno obrađuje dramatične događaje na Neretvi i poznatu “bitku za ranjenike”, zatim Bitku na Sutjesci, dajući im centralno mjesto u narativu o partizanskoj borbi tokom 1943. godine. Vrijednost ovog poglavlja ne ogleda se, međutim, samo u vojno-historijskom segmentu, već i u pažljivo uklopljenom pregledu političkih zbivanja koja su u presudnoj mjeri oblikovala dalji razvoj rata i revolucionarnog pokreta. Posebno su istaknuti događaji vezani za kapitulaciju Italije, uspostavljanje prvih kontakata s britanskom stranom, drugo zasjedanje AVNOJ-a, osnivanje ZAVNOH-a, ali i unutarkomunističke nesuglasice između Tita i dijela njegovih zapovjednika. Ono što ovo poglavlje čini naročito vrijednim jeste autorova sposobnost da složene vojne i političke procese prikaže u njihovoj međusobnoj povezanosti i uvjetovanosti. Time se čitatelju omogućava cjelovit uvid u 1943. godinu – godinu prekretnicu u kojoj je partizanski pokret, uprkos golemim žrtvama, ostvario i vojnu i političku konsolidaciju. Autor ovdje demonstrira znalačko spajanje vojne analize s političkim kontekstom, čime se ovaj dio knjige može smatrati jednim od najsnažnijih i najuspjelijih segmenata cjelokupnog djela.

Četvrti dio knjige (435–652. str.) predstavlja ujedno i najobimniji segment cjelokupnog djela, a odlikuje se pažljivom i uravnoteženom upotrebom historijskih izvora i relevantne literature. U središtu autorovog interesa ovdje su prije svega politička zbivanja i proces etabliranja komunističkog

rukovodstva na međunarodnoj sceni tokom 1944. godine. Posebna pažnja posvećena je složenim odnosima s Britancima i Sovjetskim Savezom, pri čemu se uvjerljivo prikazuje Titova sposobnost da vješto balansira između dviju sila, prilagođavajući se novonastalim okolnostima i jasno prepoznajući da se ratna prekretnica odvija u korist saveznika. U tom kontekstu posebno se ističe njegov odlazak iz Jugoslavije, što je predstavljalo strateški potez u cilju osiguravanja političke legitimnosti i međunarodnog priznanja. Autor temeljito obrađuje i pitanje partizanskog prodora u Srbiju u proljeće 1944. godine te prikazuje intenzivne borbe koje su dovele do oslobođenja Beograda, pri čemu ne izostavlja ni kontroverzna pitanja poput ekscesa jedinica Crvene armije. Cjelina je oblikovana na način da jasno ukazuje kako je 1944. godina predstavljala ključni trenutak u kojem su vojni uspjesi na jugoslavenskom prostoru koincidirali s političkim afirmiranjem partizanskog rukovodstva na međunarodnoj razini. Ovim poglavljem autor potvrđuje svoju sposobnost da na uvjerljiv i nijansiran način poveže vojnu i političku dimenziju rata, čime doprinosi jasnijem razumijevanju pozicioniranja jugoslavenskih komunista u širem kontekstu završne faze Drugog svjetskog rata.

Peti dio knjige (655–737. str.) predstavlja najkraći segment cjelokupnog djela, no i u ovom sažetom obliku autor uspijeva ponuditi ključni historijski pregled događanja u zapadnoj Jugoslaviji tokom 1945. godine. Posebna pažnja posvećena je političkim previranjima koja su oblikovala završnu fazu rata, među kojima se ističe *Tršćanska kriza*, ali i osvetnički postupci komunista, koje autor slikovito opisuje sintagmom “mrtvački ples”. U ovom dijelu knjige čitatelj dobiva nešto detaljniju sliku kapitulacije fašizma u Jugoslaviji, pri čemu su vojni i politički aspekti prikazani u sažetom, ali koherentnom i jasno strukturiranom obliku. Iako kraći, ovaj segment uspijeva povezati završnu vojnu dinamiku s političkim konsolidacijama koje su odredile poratni poredak u zapadnoj regiji Jugoslavije.

Završno poglavlje knjige, koje nosi naslov “Demon koji se zove ideološka zaslijepljenost” (741–744. str.), predstavlja autorov zaključak ove vrlo

kompleksne i izuzetno vrijedne studije. U njemu autor jasno prepoznaje da je partizanska borba okončana pobjedom, ali istovremeno ističe i mračnije aspekte tog pokreta – pohode smrti i pokolje nad svima koje je režim označio kao “izdajnike domovine”. Posljedice ovih događanja, kako autor naglašava, nisu bile ograničene samo na pojedince, poput mladog Borisa Kidriča, već su ostavile dubok trag i na međunacionalne odnose u regiji. S druge strane, partizanski otpor i borba doprinijeli su stvaranju političke i državne autonomije nekih zajednica, naročito u Makedoniji i Sloveniji, čime je autor pokazao širi geopolitički kontekst djelovanja Pokreta.

U konačnici, treba pošteno zaključiti da Pirjevec uspijeva u svojoj misiji da vjerno rekonstruira proces izrastanja partizanskog pokreta i pri tome kvalitetno kontekstualizira temu zbog čega se knjiga može smatrati izuzetno uspješnom sintezom vojnih, političkih i društvenih aspekata partizanskog pokreta, a eventualni manji propusti u pojedinim segmentima postaju razumljivi imajući u vidu širinu i složenost razmatranog perioda. Ovakav pristup omogućava čitatelju da stekne cjelovitu sliku o Drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji, o trijumfima partizanskog pokreta, tragedijama i dugoročnim posljedicama koje je rat izazvao, što ovu knjigu čini značajnim doprinosom svjetskoj historiografiji.

Dino Dupanović